

Проф. О. ОГЛОБЛИН

ХМЕЛЬНИЧЧИНА І УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

ЛЕКЦІЯ 1

НЮ ЙОРК

РІК 1954

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБОРОНИ ЧОТИРЬОХ СВОБІД УКРАЇНИ ТА СПІЛКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Проф. О. ОГЛОБЛИН

**ХМЕЛЬНИЧЧИНА
І УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ**

ЛЕКЦІЯ 1

diasporiana.org.ua

НЮ ЙОРК

РІК 1954

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБОРОНИ ЧОТИРЬОХ СВОБІД УКРАЇНИ ТА СПІЛКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

ПРО ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

(Вступне слово Голови ООЧСУ — І. Вовчука перед першою лекцією)

Лекцією проф. С. Оглоблина про Хмельниччину й Українську Державність розпочинає свою працю Український Народний Університет в Нью-Йорку. Процедуру відкриття вважаю зайвою. Починаємо з діла. Кілька слів про сам задум. Чому і з яких мотивів Організація Оборони Чотирьох Свобід та Спілка Української Молоді вирішили організувати систематичні виклади? Ми говоримо й твердимо, що Україна, точніше українська Нація, є у війні, я б сказав в історичній війні, з Москвою. То правда. А війна потребує зброї. В драмі XVII. ст. „Милость Божая Україну слободившая” в уста Хмельницького вкладено такі слова:

„О желізі печітьсь,
Желізо любіте,
Ібо злато потемніє
Без него як блато.”

Коли згадую слова драми про залізо, то маю на увазі залізо не тільки в прямому, а і в переносному розумінні. Залізо — символ духової культурної міці народу. В запіллі, в якому ми є в час нинішньої війни нації за своє визволення, найслабшим є культурний відтнок. Піби парадоксально, а мені видається, що так воно є. Народний Університет ставить своїм завданням допомогти українській молоді встановити історичні зв'язки нашого історичного буття, дійсности сьогоднішньої з вчорашньою й передвчорашньою. Російська реакція всіх барв, воюючи проти Української Державности, на нинішньому етапі війни, поборює не тільки нашу самостійницьку політику, а намагається заперечити, оплюгавити, спотворити й перекреслити наше державне буття з вчора й передвчора. Вони твердять про Київську Державу, як про свою, лають й плюгавлять гетьмана Мазепу, спотворюють державнотворчі діла Великого Богдана й інше. Там, в імперії, з Хмельницького роблять єдинонеділянца, а тут світові його показують п'яним козаком. То речі глибші, ніж дехто їх сприймає.

Коли Америка нині дискутує над питанням, хто ворог, то українській молоді, яка, без сумніву, в завтрішніх боях за Україну буде в перших лавах, знати свого ворога нині, вчора й передвчора є конечним. Можуть сказати: Ми це знаємо. Одна деталь сьогodнішньої дійсности. Лев'яць років тому сталася трагічна подія під Бродами. Насвітлення тієї події в еміграційній літературі дає підстави думати, що з розумінням ворога у нас не все гаразд. Письменник О. Лисяк, вояк дивізії, насвітлив подію під Бродами епохально, без перебільшених трагедій, без жахів, без політичного дефітизму. У нього вояки Дивізії знали, що ворог суне з Москви й проти нього воювали. І після поразки в запеклих боях, після військових поневірянь по Югославії, герої повісті Лисяка, зустрівшись у Європі, кажуть собі: „Як сотий раз покличуть нас, то ми візьмемо зброю й підемо.” Одне насвітлення. Люди пережили, бачили, кривавились, але віру в свою правду зберігли. Вони знають, хто є ворог їхньої нації.

Письменник Іван Багряний ту саму тему насвітлює в повісті „Огненне коло” зовсім з інших позицій. Його герой весь час на фронті думає над питанням: хто ворог? І відповіді не знаходить. Вояки Дивізії, оті романтики, як їх зображено в „Огненному колі”, зустрівшись з полоненими дівчатами-українками, за одно гостре слово тих розстрілюють їх з автоматів. Західні брати, розстрілюють сестер зі сходу. А герой повісті далі шукає ворога. Не аналізую згаданих творів, навів їх, щоб показати два діаметрально протилежні насвітлення однієї події. Не можна подолати ворога, коли не знаєш, хто він, який і де він діє. Герої Лисяка знають свого ворога, а герої Багряного його шукають і, шукаючи, розстрілюють в штучній психологічній обстановці своїх сестер.

Чи знає наша молодь історію свого народу, чи знає основні напняття нашої історичної боротьби? Я сказав би, що ні, або замало. А без зрозуміння цього у нинішній війні, дуже складній, ворог легко може зводити нас на манівці. Народний Університет ставить своїм завданням подати на протязі року, вірніше на протязі шести місяців, вузлові проблеми нашої боротьби і державного становлення. Вузлові проблеми з історіософії, політики, культури й економіки. Це не будуть систематичні виклади з названих галузей науки, а тільки вузлові теми. Розкриття їх допоможе молоді, яка хотітиме, пізнати, тут в запіллі, свою національну правду, за яку боряться відважні сини нації там на Батьківщині. Допоможе пізнати, за що боролись батьки й діди, й утвердити себе, щоб у відповідний час стати в національні лави на боротьбу з ворогом.

Не перелічуватиму тем, які запланував Університет. На грудень ви їх маєте, через два тижні будуть подані теми лекцій на січень,

і так буде подаватись на кожний наступний місяць. В Народному Університеті дали згоду працювати кращі національні наукові сили, що є на цьому терені. З їхнього боку це великий вклад, велике зрозуміння цієї справи і слово, а головне діло, належить молоді, для якої головню це організується. Зрозуміє вона і чи хотітиме працювати? Сьогodні говорити, що ми славні, що ми авангард нації, дуже замало, Треба знати і бути готовим боротись за добробут нації.

Технічна сторона. Кожної суботи виклади в Університеті починаються о 6-й годині 30 хвилин. Лекції будуть здвоєні, по 45 хвилин кожна. Після лекції кожний, що слухав, має право і навіть є зобов'язаний, якщо є в тому потреба, поставити питання, взяти слово, але речево. Кажу речево, щоб не витворювати дискусії для дискусії, бо Управа Університету не має жадного наміру викликати штучних дискусій. Дискусія може бути тільки для пізнання істини, а не для дискусійної еквілібристики, яка часто доводить до того, що ми, як казав Шевченко, стаємо: „І ми — не ми, і я — не я. І все те бачив і все те знаю”. Покоління тридцятих років лаємо, бо їхня боротьба декому не імонує, заважка. Напруги боротьби молоді віком, а старі духом не люблять і її уникають. Мало працюють над пізнанням своєї національної правди, а багато люблять репрезентувати. Безкритично, неосмислено відкидаючи вчорашню боротьбу, часто не без впливу чужих шептук, не утверджуючи своєї правди, дуже часто витворюємо порожнечу і легко попадаємо на манівці, що ведуть до чужого пекла, бо боїмося напруги, щоб утвердити рай на нашій Батьківщині.

Дехто з молодих реалістів, як вони люблять себе називати, говорять і на сторінках преси, що ім легенди визвольної боротьби не подобаються, вони, мовляв, знають значення держави і для здобуття її працюють реальними методами. А ідеологія — національна правда для них є речами неістотними. І на доказ свого, я б сказав, пічкурного розумовання, ці люди вказують на теперішню велич Америки, яка осягнута по-їхньому без романтики, без духової напруги. При цьому забувають найістотніше: що теперішня технічна міць Америки, як держави, прийшла після велетенської боротьби і напруги сил молодого нації, і на ній тримається. Теодор Рузвельт, 25-й президент ЗДА в своїх спогадах про ту боротьбу писав: „Верхи на коневі, з рушницею в руках, ми вели суворе вільне життя. Ми працювали під палючим промінням південного сонця, коли безмежні рівнини світилися і дрижали від спеки. Але кожним нервом ми відчували, як пульсувало суворе життя і наша праця приносила нам глибоке задоволення й радість буття.” Радість буття — в напрузі. Люди, отакого духового укладу,

такої психічної вдачі, з рушницею за плечима, в колосальній напрузі творили нинішню могутню Америку. Очевидно від тих часів техніка пішла велетенськими кроками вперед. Коня заміняє авто, літак, на допомогу рушниці винайдено досконалішу зброю. Зрозуміло, що і думи і вся духовна творчість в вік літака буде формою інша, але творча ідея все є національною. Форми вияву міняються, але душа народу все зберігається.

Наша боротьба за державну незалежність припадає на вік розвинутої, модерної, як часто кажуть, техніки. І оця технічна складність вимагає від нас найвищої зорганізованості, національного єдиномислія, свідомості своїх цілей і завдань. Що складнішими є умови, в яких відбувається наше державне становлення, то міцніший мусить бути об'єднуючий дух, сильнішою воля, глибшими і всестороннішими наші думи і мислі. Наші предки, що на конях боронили Україну від ворогів, мали для своїх часів велику духову і культурну зброю поруч з військовою; мали віру в свою правду і мали відвагу боронити її. Їх сотворено силою національного духа. І доки та віра і дума жили, доки люди вірні їм боронили їх ділами й жертвами, доти Україна жила своєю правдою у своїй хаті. А як ті прикмети занедбали, а почали нагинати свою правду до чужої, свою національну вдачу до чужої допасовувати, перестали бути господарями своєї землі, а з ласки окупанта користуватись тільки національною формою, в яку він вкладає свою ідею. Москва нині поборює національну суть українську, поборює духові прикмети нації, а широко дозволяє національну форму. Бо форма без ідеї, без душі національної — порожня річ. І за Хмельницького, і за Мазепи, і в Визвольних Змаганнях 1917 — 20 рр., і в нинішні часи національно-визвольної революції, — часи УПА, національна ідея одна: утвердити і оберігти від сусідів українську націю в незалежній Державі. Народний Університет ставить своїм завданням спонукати молодь до цієї підготовки й допомогти їй в цьому. В лекціях тематично буде навітлена сучасна політична боротьба й подано, як я вже згадував, вузлові теми з минулого нашого державного й бездержавного життя. Дискусія речева, засаднича, властива викладові, — потрібна, бажана і кожний професор чи лектор до неї буде заохочувати.

Коли серед слухачів найдуться люди, які захочуть працювати під керівництвом професури самі, то вони зустрінуть повну підтримку й допомогу. Проф. Оглоблін дав згоду працювати в цьому напрямкові, думаю, що й інші погодяться. Наш історичний ворог найбільше за-бур'янює, отруєє і переробляє на свій копил історію нашу, історіософію — гуманітарні науки. Завданням молоді є протиставитись цьому

і найбільше працювати в цих ділянках. Народний Університет буде намагатись дати розвій допитливому, дослідчому розумові молоді в цих галузях, очевидно, в тій мірі, в якій дозволять обставини, в яких живемо. Кожна лекція буде надрукована й розповсюджена.

Вітаю Вельмишановного Професора О. П. Оглобліна і закликаю молодь до систематичної праці. Пам'ятаймо, що нам не вільно змарнувати часу передишки тут, а мусимо підготувати себе до завтрішньої битви з московсько-комуністичними силами, які руйнували наше державно-національне життя, а нині загрожують християнській культурі Заходу, поглиблюючи її духове спустошення.

ХМЕЛЬНИЧЧИНА І УКРАЇНЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ.

На 1954 рік припадає знаменна дата в історії України і в історії української державности: 300-ліття Переяславської угоди 1654 року. 300 літ минуло з того часу, коли у Переяславі гетьман України Богдан Хмельницький уклав договір з московським царем Олексієм Михайловичем, договір, який став за основу відносин України і Московщини на довгі десятиліття і навіть століття.

Тепер, оглядаючись на довгий історичний шлях Переяслава, ми бачимо ясно, якою дорогою хотів іти гетьман Богдан Хмельницький і якою дорогою хотіла йти й пішла Москва.

Тепер нібито інші часи, й ми зібралися тут, на цій вільній американській землі. А проте, проблема Переяслава і Переяславської угоди тяжить над нами, та й не тільки над нами й над нашою поневоленою Батьківщиною, — вона тяжить, можна сказати, над цілим світом.

В СРСР, де сучасні нащадки царя Олексія Михайловича проводять свою антиукраїнську політику, бучно святкують 300-річчя Переяславської угоди, з якої всі користі дісталися Московській державі і московському народові. Червона Москва ставить пам'ятник Богданові Хмельницькому на шляху, що йде з Києва до Переяслава. У цей саме час орган одної з найбільш непримиримих течій московської білої еміграції — маю на увазі журнал „Возрожденіє” Мельгунова, що виходить у Парижі, — вміщує статтю якогось Ульянова, де Богдана Хмельницького названо зрадником і родоначальником українського сепаратизму, який так лякає і білу, і червону Москву.

Советська влада наказує підлеглим їй українським історикам вихвалити Богдана Хмельницького, бо вона хоче показати найбільшого в історії вождя українського визволення речником приєднання України до „братнього російського народу”, й робить це там, де можна примусити

не тільки говорити й слухати, але навіть вірити всьому, що тая влада говорить.

Московська еміграція діє у вільному світі й добре знає, що зробити з Богдана Хмельницького „об'єдинителя” України з Московщиною їй ніколи не вдасться, а тому мимоволі, хоч і занадто брутално, говорить правду: Богдан Хмельницький, який уклав Переяславську угоду, був, безперечно, родоначальником українського сепаратизму.

Та марні намагання Москви викривити історію Хмельниччини. Після праць Миколи Костомарова, Михайла Грушевського (зокрема IX том його „Історії України-Руси”), Вячеслава Липинського (особливо його монографія „Україна на переломі”), проф. Івана Крип'якевича („Студії над державою Богдана Хмельницького”), проф. Андрія Яковлева (про історично-правний бік взаємин України і Московщини XVII-XVIII ст.), після перших праць покійного українського підсоветського історика Миколи Петровського, який опублікував у 1920-х роках чимало цінних документальних матеріалів до історії Хмельниччини (які потім сам же мусів спотворювати), після праць польського історика Людвіка Кубалі, який хоч і був репрезентантом ворожої до нас історіографії, але був передусім дослідником, для якого історична правда стояла на першому місці, — після всіх цих праць (аджеж можна знищити історика, але не можна знищити наслідків його наукової праці) нікчемні зусилля Москви советської і Москви антисоветської спотворити, спалюжити образ Хмельниччини, її вождя — Богдана Хмельницького і тої Української Держави, фундатором якої він був.

Що таке Хмельниччина, звичайно, всім добре відомо. Хмельниччина — це передусім українська національно-визвольна революція, наслідком якої була війна України проти Польщі, визволення Наддніпрянської України з-під польської влади й відродження української державності у формі Козацько-гетьманської держави. Українська державність XVII-XVIII ст. таким чином, пов'язана нерозривно з Хмельниччиною, й не можна зрозуміти Хмельниччини, обминаючи питання української державності, як не можна

говорити про українську державність в її історичному розвитку, поминаючи Хмельниччину.

Але генеза української козацької державності старша за Хмельниччину. Колись панувала думка, що Козацько-гетьманська держава — це наслідок української національно-визвольної революції середини XVII століття. Але в останній час міцнішають голоси за те, що українська козацька держава з'явилася принаймні на сто літ раніше. Деякі новітні історики українського права, маю на увазі, зокрема, праці д-ра Богдана Галайчука й д-ра Сократа Іваницького, вважають що українську козацьку державу треба починати не від Богдана Хмельницького, а десь від середини XVI століття, з часів князя Дмитра Вишневецького (Байди). На думку цих дослідників, Запоріжжя (Запорозька Січ) являло собою першу форму української держави. Ця думка не є цілком нова. В більш обережній формі її висловлювали раніше деякі історики (проф. І. Крип'якевич, проф. Н. Полонська-Василенко). Визначний історик українського права проф. Л. Окіншевич схиляється до того, що Запоріжжя можна вважати „за автономну частину Польської держави” XVI-XVII століття. Властиво, ще Липинський казав про те, що Козаччина „ставала поволі в національно чужій Речі Посполитій державою в державі”.

На мою думку, ці дослідники стоять на правильному шляху, але дехто заходить задалеко. Бо як би ми не визнавали певних познач державності в історії Запоріжжя, як би ми — і то цілком слушно — не порівнювали історію Запорозької Січі з історією європейських лицарських орденів, а все ж таки визнати Запоріжжя перед Хмельниччиною за державу немає достатніх підстав. Чи були тут ті три основні чинники, що складають клясичну формулу всякої держави (територія, населення, влада)? Так, були, але в якій формі? Запоріжжя, справді, мало свою територію, але це була територія не держави, а лише тої Січі, того військового форпосту, який далеко був тоді від основної території України. То була, властиво, лише сила, яка охороняла українські землі Речі Посполитої! Нарешті, щодо влади, то хоч Запоріжжя керувалося своєю власною військовою владою, але воно, бодай теоретично, визнавало державну владу Речі Посполитої. Отже, Запорозька Січ

XVI-XVII ст. була тільки зародком української козацької держави.

Процес будівництва козацької держави на Україні був, справді, відродженням української державности, яка занепала була кілька століть тому, після упадку княжої України — Русі (XIV ст.). Традиції українсько-руської державности жили на Україні й за часів Литовсько-Руської Держави, й за часів польського панування на всіх українських землях після Люблинської унії 1569 року. Ці традиції жили і серед української шляхти, і серед українського духівництва. Вони не тільки живуть, але й запалюються новим вогнем в українській козащині. Вже гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, якого автор „Історії Русів” називає „руським обраним князем або гетьманом”, переніс свою резиденцію з Запоріжжя до Києва, як столиці старої Українсько-Руської держави. Треба згадати ще відому протестацію до сойму Речі Посполитої українського духівництва, яка датується приблизно 1620-1621 роками, і автором якої, правдоподібно, був „ректор шкіл київських” Касіян Сакович. У тій протестації цілком виразно підкреслено зв'язок козащини зі старою київською державною традицією. „Лицарські люди” козаки — це ж бо те плем'я славного руського роду, з Яфетового насіння, котре воювало Грецьке царство на Чорному морі і на суходолі. Це з того покоління військо, котре за руського монарха Олега в своїх моносилах по морю й по землі... плавало й Царгород штурмувало. Це ж вони за святого руського монарха Володимира Великого воювали Грецію, Македонію й Ілірію... Що інші народи виборюють словами й дискурсами, то доказують козаки самим ділом”. Треба згадати також діяльність митрополита Петра Могилы, який своєю великою церковною, культурно-освітньою й науковореставраційною працею намагався відновити давню славу Києва й, проводячи переговори з Апостольською Столицею про український патріархат у Києві, безсумнівно, мав на увазі утворення тут не лише церковного, але й державно-політичного осередку, вплив якого поширювався б на цілий схід Європи. Діяльність киево-могилянського гуртка свідчить про те, що це були не випадкові думки, не мрії

поодиноких українських діячів, а широкі й свідомі пляни відродження української державности.

Це не могло залишитися непомітним як на Україні та в Польщі, так і закордоном. Козацтво являло собою остільки могутню військову силу, зріст політичний і культурний козащини, Києва, української Церкви в добу митрополита Петра Могилы був так відомий у цілій Європі, що і в Швеції, і у Франції, і в Семигороді (Трансильванії) вважалося за можливе, навіть за неминуче, утворення нового державного осередку на Україні.

Досить навести тут думку одного з великих знавців української козащини, а zarazом і її прихильника, семигородського князя Бетлен-Габора, який в 1628 році, в розмові зі шведським послом Страссбургером, сказав: „щодо народу козацького, то знаний є погляд Замойського, який сказав, що ця зграя затопить колись Польщу, якщо тільки знайде для своїх змагань розумного та шляхетного вождя і ініціатора... Багато розважних та визначних людей обмірковували питання, чи не може запорозький народ, доведений до крайнього одчаю постійними утисками, відділитись від Польщі, визнати протекторат сусідніх володарів, збудувати окрему Річ Посполиту, підпорядкувати себе точно означеним законам і управлятись новою владою”. Недарма козаки, коли їм нагадували про їх обов'язки супроти Речі Посполитої, казали: „А що то є Річ Посполита? Ми самі Річ Посполита!”.

В міжнародній політиці першої половини XVII ст. з можливістю утворення козацької держави пов'язана була низка дипломатичних комбінацій, різних пересправ політичних і військових, в яких беруть участь: Швеція, Голляндія, Трансильванія та інші європейські держави.

За таких обставин нас не буде дивувати, що напередодні Хмельниччини існує на Україні декілька концепцій нового державно-політичного устрою українських земель. Перша концепція, цілком природно, була концепція легітимізму, ягелонського легітимізму, визнання можливості й доцільності дальшого існування українських земель у складі Речі Посполитої, але як окремої автономної одиниці. Річ у тому, що король польський і великий князь литовський мав ще один титул великого князя руського (далі

йшла низка інших титулів). Великий князь руський був, але Великого Князівства Руського не було. Отже, для таких представників української шляхти, як, приміром, Адам Кисіль, таких представників українського духівництва, як митрополити Петро Могила та Сильвестер Косів, найбільш прийнятним було б утворення в складі Речі Посполитої окремого Князівства Руського.

Друга концепція, яку, на жаль, ми менше знаємо, бо менше її досліджувано, це концепція також Руського Князівства або Великого Князівства Руського, поза межами Речі Посполитої. Маю на увазі проєкт 1648 року відокремлення України (а може навіть і Білоруси) від католицької Польщі і утворення з тих земель самостійного Руського Князівства на чолі з представником одної з найбільш протестантських династій тогочасної Європи, трансильванським князем Юрієм Ракочі (молодшим).

Прихильниками цієї концепції на Україні були українські шляхтичі — протестанти (аріяни), лідером яких був відомий згодом державний діяч, людина з високою європейською освітою, великої ерудиції й державницького хисту — Юрій Немирич. Але ця течія не могла бути впливовою, бо протестантизм не мав на Україні міцного ґрунту, до різних протестантських напрямків признавалися тільки деякі українські (та білоруські) шляхетські роди, і, крім того, вони були менше пов'язані з масою української людності, ніж ті шляхетські і церковні кола, які репрезентували концепцію ягелонського легітимізму.

Далі була досить слаба у своїх ідеологічних засадах і в своїх практичних спроможностях концепція „москвофільська” (якщо можна її так назвати). Маю на увазі спорадичні зв'язки певних кіл українського духівництва й козащини з Москвою, з московським патріархатом або з московським урядом в першій половині XVII століття. Ця течія не була впливова хоча б тому, що вона мала поважного ідейно-політичного противника в особі ягелонського легітимізму, а до того ще вона не мала підтримки й збоку широких українських народних мас. А не мала тому, що існувала ще одна концепція. У провідних козацьких колах, ще задовго перед 1648 роком, виникає думка про утворення „козацького панства” на старих козацьких те-

ренах Наддніпрянщини і на землях нової української колонізації на півдні Лівобережжя, які козацтво давно й слушно вважало за набуток свого плуга й своєї шаблі. Згодом вона оформлюється, як концепція Козацької Речі Посполитої, держави Війська Запорозького на терені цілої України. Ця концепція мала найбільше виглядів на майбутнє й вона, врешті, запанувала на Україні.

Проблема майбутнього державно-політичного устрою України була поставлена на порядок денний на початку Хмельниччини, влітку 1648 року. Вже спілка Хмельницького з кримським ханом (лютий-березень 1648 р.) вказувала на те, що справа набирає міжнародного характеру й що цього разу не обійдеться так, як було підчас попередніх козацьких повстань проти польського уряду. Будь-що-будь, українсько-кримський договір 1648 р. — то був союзний договір двох держав, одної — міжнародно визнаної (як Кримське ханство), й другої, яка незабаром буде визнана (Українська козацька держава). З другого боку, важливо те, що одним з перших актів українського революційного уряду на чолі з Богданом Хмельницьким був цей акт міжнародного політичного значення.

Мало того. Новітні дослідження — маю на увазі зокрема молодого українського історика-орієнталіста проф. Омеляна Пріцака — стверджують, що вже в червні місяці 1648 року Богдан Хмельницький укладає договір з Туреччиною, тоді ще могутньою Отоманською імперією. Звичайно, цей договір був логічним наслідком українсько-кримського договору, але він відкрив перспективи і для дальших міжнародно-правних та державно-політичних акцій Богдана Хмельницького. Можливо, що тоді ж укладено й торговельно-морську конвенцію між Україною і Туреччиною, яку досі дослідники датували 1649 роком (приблизно). Я не можу тут докладно спинятися на цій конвенції, лише процитую деякі важливіші пункти цього „Договору поміж цісарем турецьким та Військом Запорозьким і народом руським (себто українським) щодо торгів на Чорному морі”. Пункт перший: „Цісар, його милість, турецький дає волю Козацькому Війську та землі його (тут підкреслюється державна територія Війська Запорозького) плавати по Чорному морю до всіх його портів і міст, і островів, також по

Білому морю (Білим морем, в турецькій термінології, називали тоді Середземне море) до всіх держав своїх, островів і портів їх, і до держав чужих володарів, і християнських держав, також по всіх ріках і містах, з якими захочуть заводити торги і купецькі справи, — мають продавати, купувати і міняти по своїй волі, ставати в портах і виїздити, коли схочуть, без ніякого затримув, перешкоди і труднощів”, при чому протягом принаймні 30 років українські купці в Туреччині були звільнені „від усякого цла, мита й податків”. Дуже важливий IV пункт цієї конвенції: „Резидент Війська Запорозького та землі його у Стамбулі буде жити у слушній пошані, з усією безпекою: той резидент має добиватися всякої справедливості для покривджених козацьких купців. Також Військо Запорозьке резидента Цісаря, його милости, у своїйому портовому місті приймає, і він має давати паспорт галерам або кораблям козацьким, куди захочуть пливати...”. Отже, встановлювалося обопільне право консульного представництва, при чому український резидент, очевидно, мав би й певні дипломатичні права. Отже, вже в перші місяці повстання, укладаючи військово-політичний договір з Туреччиною, Богдан Хмельницький дбає про інтереси української торгівлі, і то не лише з Туреччиною, але через Туреччину з ширшим середземноморським світом.

Чим це було створено? Немає сумніву, що передусім блискучими перемогами Богдана Хмельницького над польським військом. Жовті Води (16 травня нового стилю 1648 року), Корсунь (26 травня н. ст. 1648 року) і, врешті, Плявці (23 вересня н. ст. 1648 року) — це були основні етапи ліквідації польської зверхності над Наддніпрянською Україною й разом з тим основні моменти у відродженні української державності.

Польський уряд був дуже заскочений мілітарними успіхами Хмельницького, які справили тимбільше враження, що саме тоді (20 травня н. ст. 1648 року) помер король Володислав IV, і в Польщі наступило „інтеррегnum”.

Вибори нового короля були пов'язані з великими комплікаціями, з боротьбою різних кандидатур і польських, і чужинецьких, і в цей момент єдиним фактичним господарем на території Речі Посполитої був гетьман Богдан

Хмельницький. Брак польської влади на українських землях, відсутність короля, маєстат якого ще міг би імпонувати козакам, створили те, що Хмельницькому довелося одразу будувати нову українську владу.

Отут знов таки змагаються різні концепції української державності. Очевидно, в цей час вже не можна було стояти на засадах ягелонського легітимізму, бо вони були не тільки захитані, але, по суті, вже зруйновані. Треба було шукати нових шляхів, нових форм державної організації. На чолі виступають дві форми: перша — це традиційна стара руська держава (Князівство Руське), друга — це нова козацька держава. Саме між ними відбувається змагання, але це змагання спочатку відбувається за умов, коли треба було шукати певного компромісу. Хоч тут спинитися трохи на особі лідера тогочасної української шляхти, Адама Киселя.

Адам Кисіль походив зі старого волинського шляхетського роду, який виводив себе ще з княжих часів. Адама Киселя батько залишив йому та його кільком братам дуже невеличкий маєток в селі Нізкиничах, який складався з коло 30-ти підданих дворів. Отож Адам Кисіль мусів пробивати собі дорогу сам, своїми власними здібностями, а він їх мав досить. Був він добрий вояк, а ще кращий дипломат, який майстерно володів і язиком, і пером, бо був гарним промовцем і першорядним стилістом. Він спеціалізувався на козащині, вважався в Польщі найкращим фахівцем від козацьких справ, а до того ще добре розумівся на справах української Церкви. Він робить досить швидко кар'єру, починаючи з підкоморія чернігівського (1635), потім був каштеляном чернігівським (кінець 1630 р.) і каштеляном київським (1642), що дало йому місце в Сенаті Речі Посполитої. Перед самою Хмельниччиною він був воеводою брацлавським (1647-1649), а після Зборівської угоди — воеводою київським (1649-1653).

Кисіль дбав не тільки за справи державні, про *bono publico*, як він любив висловлюватися. Він був і добрим господарем. З власника убогого маєтку на Волині, він зробився одним з найбагатших людей на Україні, з кількомастами тисяч золотих річного доходу. Містечко Гоша на Волині з численними селами, Київський Брусилів, вели-

чезні маєтки на Чернігівщині, добра на Берестейщині, численні промислові підприємства, залізні рудні на Правобережжі, поташні буди на Лівобережжі, продукція яких ішла закордон, до Кенігсбергу та Гданська, — це все були його власні надбання. Мало того, він орендує чужі поташні буди (для експорту), дістає від московського уряду концесію на будівництво поташних заводів у пограничних повітах Московщини. В 1647 році Адам Кисіль, як представник Польського уряду, укладає в Москві союзний договір з Московщиною, скерований насамперед проти Криму, але в дальших своїх висновках дуже небезпечний для України та її державницьких аспірацій.

Не випадково саме Адамові Киселеві польський уряд доручає найголовніші дипломатичні пертрактації з Богданом Хмельницьким, з яким, до речі, Кисіль був давно й добре знайомий. Цей „Gente Rutenus natione Polonus” (козаки казали просто, що в Киселя „руські кістки обросли лядським м'ясом”) до кінця свого життя (він помер року 1653) залишався на позиціях ягелонського легітимізму. Але надзвичайно характерно, що сучасники в 1648-1649 рр. з ім'ям Адама Киселя зв'язували можливість утворення Князівства або навіть Королівства Руського. Про це збереглося чимало відомостей. Войцех Мясковський, підкоморій львівський, один з членів польського посольства Киселя до Хмельницького, писав 31. I. 1649 р., що козаки пропонували Киселеві „Князівство Руське” або „Державу Подільську”. А ще раніше, влітку 1648 року, в польських урядових колах вважали Киселя козацьким кандидатом на вакантний тоді польський королівський престол, про що папський нунцій де-Моррес 8. VI. 1648 року сповіщав Апостольську Столицю. Важко сказати, як далеко йшли особисті аспірації Киселя, але, в кожному разі, для нього можливе було тільки одне з двох: або збереження ягелонської Речі Посполитої (з забезпеченням, звичайно, прав української шляхти й Церкви) або ж (щоб не допустити до козацького панування на українських землях) утворення Великого Князівства Руського, в якому політична влада була б в руках української православної шляхти. Йі тому особа (й кандидатура) Адама Киселя була дуже популярна саме в українських шляхетських колах.

Але державно-політичне життя України пішло зовсім іншим шляхом — шляхом Війська Запорозького, як форми державної організації України. Це давало безперечну перевагу ідеї „Козацького Панства”. Про „Козацьке Панство” говорили вже влітку 1648 року. Після Корсунської перемоги Хмельницький (через свого кримського союзника Тугай-бея) хотів, щоб козаки „по Білу Церкву мали своє удільне й відокремлене (від Польщі) володіння”. Дальші мілітарні й політичні успіхи Хмельницького, природно, поширювали межі „козацького панства” і — що найголовніше — збільшували питому вагу козащини в організації нової української держави. Тріумфальний в'їзд Богдана до Києва 23 грудня ст. ст. 1648 року, й зустріч його там, як „пресвітлого володаря” (*illustrissimus princeps*) „Мойсея спасителя, збавителя і свободителя народу руського з неволі лядської, Богом даного, тому то й Богданом названого”, „володаря й князя Руси”, — були рішучою перемогою козацької держави.

Щоправда, вищі українські кола намагаються ще знайти певний компроміс між козацькою державністю й ідеєю шляхетського князівства Руського. Немає сумніву, що тут позначився вплив вишого київського духовництва. Митрополит Петро Могила помер напередодні Хмельниччини (1. I. ст. ст. 1467 р.). Його наступником був Сильвестер Косів, бувший професор і ректор Києво-Могилянської Колегії, людина вчена (відомий його „Патерікон”), енергійна й принципова, яка не тільки мала свої погляди, але й не вагалася їх боронити. Митрополит Косів весь час тримає з Киселем, але разом з тим він шукає порозуміння з козащиною на ґрунті української державности. Саме його впливові завдячуємо цікаву державно-політичну концепцію, яка з'являється ще в 1648 році, але оформлюється на початку наступного року. Це був проект утворення на терені Наддніпрянської України удільного „панства” українського, де влада була б поділена між гетьманом, отже Військом Запорозьким, і митрополитом Київським, отже українською Церквою.

Московський дипломатичний агент Кунаков, який був посланий до Польщі в 1649 році, як тоді казали в Москві, „провідувати всяких вістей”, здобув про це цікаві відомості,

можливо, навіть мав в своїх руках деякі документи. За його даними Хмельницький вимагав від польського уряду, між іншим: „щоб у Війську Запорозькому гетьманові бути по волі Війська Запорозького, кого вони оберуть, а не по королівському наказу, і відати б Запорозькому гетьманові Київ і всі міста за Дніпром (отже, Лівобережжя) розправою і всяким урядом; Військові Запорозькому і тим Київської області містам бути лише підданими королівськими, але королю і панам — раді, і всій Речі Посполитій ні в які справи не вступатися: і щоб усе було на праві і вольностях гетьмана і всього Війська Запорозького” (п. 4); „щоб за Дніпром міста й волості, й села, й селища всі були під владою Київського митрополита і гетьмана, і всього Війська Запорозького, а панам би і шляхті усіх маєтностей своїх за Дніпром уступити Запорозькому Військові й бути тим їх маєтностям при Київській області навіки непорушимо” (п.5);

„щоб королеві й панам — раді ні з якими сусідніми державами, без відома митрополита Київського й гетьмана Запорозького, війни не починати і такі важливі справи вирішувати спільно з митрополитом Київським і гетьманом Запорозьким” (п.9), при чому „у всяких земських справах” обидві сторони — польська і українська мали домовлятися через послів та посланників, „як і Манбурський Курфірст” (себ-то як і курфюрст Бранденбурзький) (п. 6).

Але й ця компромісова формула для польського уряду була цілком неможлива. Тоді Хмельницький у Переяславі на початку 1649 року (19-26. II. н. ст.) під час переговорів з польською делегацією на чолі з Адамом Киселем виступає зі своєю власною програмою Української козацької держави. Хмельницький казав польським послам: „Виб'ю з лядської неволі руський народ увесь. Перше я за свою шкоду і кривду воював — тепер буду воювати за нашу православну віру! Поможі мені в тім чернь уся — по Люблин, по Краків... то права рука наша. Буду мати двіста, триста тисяч козаків, орду татарську всю при тому... За границю на війну не піду! Шаблі на турків і татар не підійму! Досить маю на Україні, Поділля і Волині... в землі й князівстві моїм — по Львів, Холм і Галич.

А ставши над Вислою, скажу дальшим ляхам: сидіть і мовчіть, ляхи!” Для польських послів було ясно, що Богдан „Україну і всю Русь виповів ляхам”.

Це була широка і смілива, як на ті часи, програма не тільки української державности, але й української соборности. „Правда — казав Хмельницький, — я малий, незнаний чоловік, але мені то Бог дав, що я єдиновладний самодержець руський”. І це цілком відповідало реальному станові речей. Вже була українська держава, влада в цій державі була в руках української козащини, Війська Запорозького, й найвищим репрезентантом цієї влади був Гетьман Богдан Хмельницький.

Зрештою, це було безсумнівним фактом для польського уряду й польської шляхти на Україні. В 1649-1650 р. р. приїзять до Хмельницького послі від польських магнатів, власників великих українських лятифундій, від великого коронного гетьмана Миколи Потоцького, якого Хмельницький розгромив під Корсунем, від князя Домініка Заславського, якого Хмельницький погромив під Пилявцями, Олександра Любомирського, Адама Киселя та інших. Навіть сам князь Ярема Вишневецький, лютий ворог козащини, пише до Хмельницького листа, в якому посилається на заслуги своїх предків князів Вишневецьких перед Військом Запорозьким і просить, щоб Хмельницький дозволив його урядовцям побирати прибутки з Вишневецьчини.

Ще більш безсумнівним було це для української людности. Вже з року 1649 починаючи усталюється на Україні розуміння того, що міста королівські — в Польщі, а українські міста — то міста гетьмана Богдана Хмельницького; що є полковники королівські, в польському війську, і є полковники гетьманські, у війську гетьмана Богдана Хмельницького.

У Виленському панегірику 1650-1651 р. на честь Богдана Хмельницького говорили:

„Когда король Казимер есть в Польше Иоанъ,
В Руси есть гетман Хмелнитцкий Богдан.”

В титулатурі гетьмана Богдана Хмельницького з'являється зовсім нова формула. Коли українські полковники пишуть до пограничних московських воевод, вони

вживають такої формули: Божією милістю Гетьмана Богдана Хмельницького полковник такий то (імярек); або Божією милістю гетьмана Богдана Хмельницького, полковника такого то (імярек) сотник такий то (імярек). Коли московські воеводи нагадують українській козацькій адміністрації про те, що вона не додержує тих чи тих ухвал старої московсько-польської мирної угоди, на це відповідають представники нової української влади, що та угода їх не зобов'язує, бо той король, який її укладав (Володислав IV), вмер, а тепер у них володарем („государем” в московських текстах) гетьман Богдан Хмельницький, а він тої угоди не укладав. І це становище Гетьмана України знаходило собі повне розуміння й визнання збоку сучасників-чужинців. Посол Венецької республіки на Україні р. 1650 Альберто Віміна називає у своїй реляції Гетьмана „Справжнім володарем” України, а грецькі митрополити поминали Богдана підчас Служби Божої „Государем і Гетьманом Великої Росії” (1650 р.).

Ще будуть пертрактації між Богданом Хмельницьким і польським урядом, прийдуть і Зборівська угода 1649 р., і Білоцерківська угода 1651 р., настануть ще тяжкі часи для української державности, часи боротьби за неї і проти Польщі, і проти Москви, після Переяславської угоди 1654 року, але основне лишається незмінним: Українська Держава, в якій влада належала Військові Запорозькому, в якому влада належала гетьманові Богдану Хмельницькому, була збудована вже в перших роках Хмельниччини. Вона з'являється в наслідок великої національно-визвольної революції, вона будується стихійно, з великими труднощами й жертвами, вона ще не має чіткої формули державного устрою, ця формула з'являється — і то не остаточно — лише вкінці гетьманування Богдана, але українська держава („Малоросійское Государство”, як називали її москалі) вже існувала. І саме ця держава укладає року 1654 союзний військовий договір з Москвою, відомий під назвою Переяславської Угоди.

Ціна 40 центів.

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ

Printed by: Dnipro 77 St. Mark's Pl. New York.